

Regurdar a las unfrendas dal genocid

La presidenta dal cussegl naziunal tar la cuminanza armena

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **En Svizra vivan var 4000 personas da derivanza armena. 1000–2000, tenor il teolog Iso Baumer, fan part da la Baselia apostolica armena (Baa), fundada a l'entschatta dal quart tschientaner; ses center è situà ad Etschmiadsin en l'Armenia d'oz.** La cuminanza armena da la Svizra deriva per gronda part da quella da l'Imperi osman, nua ch'il franzos era fitg derasà; perquai è la preschientscha armena bler pli ferma en Romandia. A Troinex/GE datti ina pravenda da la Baa, cun plevon Abel Manoukian, ed in center cultural armen. La cuminanza armena en Svizra commemorescha mintga 24 d'avrigl l'entschatta dal genocid en l'Imperi osman (1915) cun passa in milliun unfrendas. Plevon Antony Krafft-Bonnard (1869–1945) ha lezza giada fundà asils per fugitivs armens a Begnins/VD e Genevra: «Var 200 ofrens han survegnì là ina scolaziun tenor las tradiziuns religiosas e linguistics armenas» (1). Il numer da matg-zercladur 2009 d'«Artzakank», gasetta armena genevrina (2) rapporta dal davos 24 d'avrigl a Troinex cun «la presidenta dal cussegl naziunal, tschingt cussegliers naziunals, dus cussegliers guvernativs, dus anteriurs cussegliers guvernativs, dus suprastants communalis (...) e var diesch deputads al cussegl grond» (p. 1). Il rapport mussa che l'integraziun da la cuminanza armena en la vita genevrina e la contribuziun armena a la vita spiertala svizra èn fitg profundas.

La Tirchia duai far frunt a ses passà

1985 a Friburg ha Baumer publictà ina biografia da l'armenolog prinzi Max da Saxonia (1870–1951), professor da linguas e culturas da l'Orient cristian davent da 1920 a l'università da lezza citad. A quella da Genevra vegn l'armen instrui dapi 1974; professuressa Valentina Calzolari, spezialista da litteratura armena medievale, ha perscrutà era la moderna, cunzunt en connex cun il genocid. Ils cuss. naz. genevrins Jean-Philippe Maître e Jean-Claude Vaudroz barmiers han cuntanschi la renconuschientscha dal genocid atras il cussegl grond 1998, il cussegl guvernativ 2001, il cussegl naziunal 2003 ed il cussegl communal da Genevra 2005. Ils 24 d'avrigl 2009 a Troinex han Chiara Simoneschi-Cortesi e Yolande Vaudroz, mamma da Jean-Claude, inaugurà il crap commemorativ d'omagi a tut quels parlamentariss federalis che han manà a la votaziun relativa da 2003. En ses pled festiv ha la Svizra la pli auta fatg endament «las sufrientschas dals Armens e quellas dals Grecs da Tirchia e dals Arameics sco era quellas dals Curds; ella ha fatg attent ch'il dialog da quests pievels cun il pievel tirc 'saja pussaivel mo sch'ils ertavels dals responsabels renconuschans ils malfats da lezza giada'» (p. 2).

Che la Tirchia d'oz duaja chalar da snegar il genocid, quai han punctuà er ils plets festivs dals cuss. naz. Dominique de Buman (FR) ed Ueli Leuenberger (GE). En il medem numer d'«Artzakank» rapporta il schurnalist Armand Gaspard (Genevra) davart referats da duas personalitads d'Istanbul, numnadamain l'advocata Fethiye Çetin, autura d'in cudesch davart sia tatta armena, e Raket Dink, vaiva dal schurnalist armen Hrant Dink (1954–2007), mazzà d'in giuven Tirc fanatisà. Las referentas, envidadas da la gruppa parlamentara Svizra-Armenia (D. de Buman ed U. Leuenberger), han «rapportà da la propaganda snegadra derasada d'Ankara en las scolas, dentant er da la petiziun da passa 30 000 intellectuals tircs che rogan ils Armens per perdun areguard las sufrientschas patidas 1915» (p. 9). Cun la democratizaziun da la vita sociala e politica crescha er il squitsch sin las autoritads d'Ankara per ch'i mettian ad ir l'elavuraziun dal passà areguard ils onns dals davos sultans (suentar 1909).

Il mitus naziunalistic tirc

Simoneschi-Cortesi ha fatg endament er auters pievels che han patì lezza giada da violenzas tircas. Quai ch'ins numna «dumonda armena» en Tirchia è vairamain ina dumonda tirc: «Il problem tirc cun ses passà armen stat propi amez il naziunalissem tirc e la construcziun da la naziun. El è collià stretgamain cun l'identitad tirc, furmada tranter ils onns 10 e 30 dal tschientaner passà, cur ch'ins ha formulà las basas da l'istoriografia naziunala tenor ils giavischs e la persvasiun dals fundaturis (...). Ina part pitschna, ma significativa ha Mustafa Kemal exprimì en ses discurs

d'Adana (...) ils 16 da mars 1923: 'Ils Armens n'han nagin dretg da viver en questa regiun fritgavla. Quest pajais è voss, è dals Tircs (...) e resta dals Tircs per adina (...). Ils Armens e tut tschels n'han nagin dretg da viver qua (...). Oz ans chattainsa en in temp da transiziun [areguard la Tirchia] (...). Il progress principal sto succeder aifer la societad; en ils davos onns han ins notà moviments relevants. Il stgalim uffizial resta dentant impurtant; sche la Tirchia è ina democrazia, e midadas han ins vairamain cuntanschi, lura stoni pertutgar era lez nivel'» (3). Durant l'emprima guerra mundiala han ins mazzacrà blers Osmans cristians, betg mo passa in milliun Armens, mabain er Arameics; era quests èn represchentads en Svizra: «La Baselia siriana [ortodoxa cun center a Damascus] ha quatter pravendas svizras, ina en Tessin, na nagina en ils chantuns dal vest. Ella posseda dapi 1999 in center religius e spiertal cun la claustra Mor-Augin ad Arth/SZ» (4). Là residiescha dapi 2006 Dionysios Isa Gürbüç, uvestg da la diocesa siriana Svizra-Austria; 2007 ha l'ordinà in pader. Il vegl linguatg arameic viva pia er en Svizra.

Grecs e Curds

Sin la riva vest da l'Imperi tirc, cun la citad da Smirna (oz Izmir), en fatscha a la Grezia vivevan blers Grecs dapi l'antica. 1917 ha la Grezia declerà la guerra al sultan; 1918–1919 ha la occupà Smirna e ses conturns. 1921 ha general Mustafa Kemal (1881–1938) mess ad ir ina cunteroffensiva «cun tuttas caracteristicas d'ina purificaziun etnica. Ins ha stgatschà u mazzà ils Grecs (...). Ils 9 da settember 1922 èn ils Tircs entrads a Smirna (...). Mintga da-

maun davi bars novas sin las vias e sper las portas dal quartier grec ed armen. Ils Tircs levan cunzunt stgatschar tuts Grecs da Smirna, (...) betg mo l'armada greca ed ils funcziunaris d'occupaziun, mabain er ils Grecs d'Anatolia che vivevan en la regiun dapi tschientaners (...). Ils success da Kemal han rinforzà pussanza e controlla dals nazionalists e decidì il destin dals Grecs d'Anatolia, (...) stgatschads da Smirna e conturns, da citads e vitgs da la retroterra (...) e da la riva dal Mar nair» (5). Il patg da Losanna 1923 ha legitimà lezza bandischada, sco dal rest quella dals muslims da Grezia, deportads cunter veglia en Tirchia. El ha plinavant gidà a francar il cunfin nov tranter quest pajais, il reginam da l'Irac e la Siria guvernada da Paris, laschond a nord in intschess curd considerabel cun Diyarbakir. Il curd, linguatg iranian, sa distingua zunt dal tirc che deriva da l'Asia centrala. 1923 ha la Tirchia scumandà il diever da toponims curds. Fin a la Segunda guerra mundiala ha la liquidà brutalmain trais revolts curdas. 1923 ha l'armada mazzà almain 15 000 civilists e destrui cumpletmain 200 vitgs. 1930 ha la destrui 700 vitgs e mazzà lur populaziun; dretgiras militarass han condemnà a mort 53 manaders da la rebellium, var 100 intellectuals èn vegnids najentads en il Lai da Van. 1937 han truppas tircas persequità las Curdas fugitivas e lur uffants sin ils culms «fin en ils cuvels da las plauncas (...). Cur che la schuldada als ha fastizads, ha la fatg guardia avant ils access, spetgond material da bajegiar; lur ha la mirà ils access. Auters cuvels han ins fimentà cun gas, mazzond cun bajonettas tgi che sortiva (...). Ma ils Curds desperads resistevan vinavant. Anc 1938 ha l'ar-

mada stuì clamar bunamain 100 000 umens. Primminister Celal Bayar ha stuì conceder ch'ins na saveva anc adina betg 'pacifitgar' la regiun: '(...) Nus lain stgatschar la glied da quel intschess e schliar il problem a moda radicala'» (6). Uschia il passà che la Tirchia uffiziala duai elavurar per dialogar cun ses var 15 milliuns vischinas e vischins d'etnia curda.

- 1) Schweizer Lexikon. Volksausgabe, tom 7. Visp (Verlag Schweizer Lexikon, ISBN 3-9521749-0-4) 1999, p. 60, chavazzin «Krafft-Bonnard».
- 2) Adressa: Association des dames arméniennes, Case postale 153, 1211 Petit-Saconnex 19. Telefon 022 700 36 85. Posta electronica: artzakank@worldcom.ch
- 3) Hans-Lukas Kieser en: Hans-Lukas Kieser ed Elmar Plozza (ed.), Der Völkermord an den Armeniern, die Türkei und Europa. The Armenian Genocide, Turkey and Europe. Turitg (Chronos, ISBN 978-3-0340-0789-4) 2006, pp. 51–52.
- 4) Iso Baumer en: Martin Baumann e Jörg Stolz (ed.), Eine Schweiz – viele Religionen. Bielefeld (Transcript, ISBN 3-89942-524-3) 2007, p. 167.
- 5) Norman M. Naimark, Flammender Hass. Ethische Säuberungen im 20. Jahrhundert. Minca (Beck, ISBN 3 406 517 579) 2004, pp. 64–66 e 71.
- 6) Günther Deschner, Die Kurden. Minca (Herbig, ISBN 3-7766-2358-6) 2003, p. 108.

La cuminanza armena da la Svizra deriva per gronda part da quella da l'Imperi osman, nua ch'il franzos era fitg derasà; perquai è la preschientscha armena bler pli ferma en Romandia.